

تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر سرمایه اجتماعی با میانجی‌گری باورهای دینی

اسداله کرد نائیج *

فرشته خلیلی پالندی **

دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۱۱/۰۵

پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۱۰/۲۳

چکیده

فرهنگ ایثار و شهادت، بستر موردنیاز برای شکل‌گیری عالی‌ترین سطح از سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی را فراهم می‌آورد. فرهنگ ایثار و شهادت از طریق پیوند با باورهای دینی، موجب برقراری اعتماد و توجه به ارزش‌های اخلاقی در افراد می‌گردد، به زندگی آنان معنا می‌بخشد و باعث تقویت و تحکیم سرمایه اجتماعی می‌شود. هدف پژوهش حاضر؛ بررسی تأثیر فرهنگ ایثار و شهادت بر سرمایه اجتماعی با در نظر گرفتن نقش میانجی باورهای دینی است. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر نوع گردآوری داده‌ها توصیفی از شاخه همبستگی است که به صورت پیمایشی انجام شد. جامعه آماری پژوهش، دانشجویان دانشگاه‌های تهران هستند که از طریق نمونه‌گیری تصادفی ساده تعداد ۳۸۴ نفر به عنوان نمونه انتخاب شدند. داده‌ها از طریق پرسشنامه استاندارد جمع‌آوری شد. فرضیه‌ها با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری به کمک نرم‌افزار WarpPls6 مورد بررسی قرار گرفتند. نتایج، نشان داد که فرهنگ ایثار و شهادت بر باورهای دینی تأثیرگذار بوده و باورهای دینی نیز در تحکیم سرمایه اجتماعی مؤثر است و همچنین فرهنگ ایثار و شهادت بر سرمایه اجتماعی نیز تأثیر دارد. به عبارتی، پیوند باورهای دینی با سرمایه اجتماعی به عنوان نوعی ثروت و دارایی اجتماعی نهفته تلقی می‌شود که به آمادگی روحی - روانی افراد یک جامعه برای صرف‌نظر کردن از منافع شخصی و درگیر شدن در عمل جمعی منجر خواهد شد. فرضیه‌های فرعی آن نیز تأیید شد.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ ایثار و شهادت؛ سرمایه اجتماعی؛ باورهای دینی.

* نویسنده مسئول: استاد مدیریت بازرگانی، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس

naeij@modares.ac.ir

f.khalilipalandi@yahoo.com

** دانشجوی دکتری مدیریت راهبردی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه

سرمایه اجتماعی، مفهومی فرارشته‌ای بین علوم انسانی است که به نقش نیروهای اجتماعی در توسعه جوامع می‌پردازد و اقتصاددانان و جامعه‌شناسان در بررسی‌های اقتصادی و اجتماعی جوامع توسعه‌یافته به این مفهوم توجه دارند (مارتینز^۱، ۲۰۱۶: ۱۴۸۶). سرمایه اجتماعی درعین‌حال، دربرگیرنده ارزش‌ها و هنجارهای مشترک لازم برای رفتار اجتماعی است که در روابط شخصی افراد، در اعتماد آنان به یکدیگر و در حس مشترک مسئولیت‌های مدنی منعکس شده است؛ امری که جامعه را چیزی بیشتر و فراتر از جمع افراد می‌سازد (کیونگ لی^۲، ۲۰۱۴: ۲۹۱). سرمایه اجتماعی را ویژگی‌های زندگی اجتماعی، شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد بین گروه‌هایی تعریف می‌کنند که مشارکت‌کنندگان در این گروه‌ها را به کار مؤثرتر با یکدیگر برای تعقیب اهداف مشترک قادر می‌کند (سابرامونگ^۳، ۲۰۱۸: ۱۲۲). پاتنام^۴ نظریه‌پرداز مطرح مفهوم سرمایه اجتماعی معتقد است فکر اصلی نظریه سرمایه اجتماعی این است که شبکه‌ها دارای ارزش است. به اعتقاد وی سرمایه اجتماعی به ویژگی‌های سازمان اجتماعی از قبیل شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که هماهنگی و همکاری برای کسب سود متقابل را آسان می‌کند (ویلاوردا^۵، ۲۰۱۸: ۵۵).

باتوجه به تعاریفی که از سرمایه اجتماعی ارائه شد، به نظر می‌رسد ارزش‌ها و باورهای دینی یکی از عوامل اثرگذار بر سرمایه اجتماعی است؛ زیرا عناصر اصلی تعریف سرمایه اجتماعی در دین موجود است. دین این قدرت را دارد که به صورت محسوس و نامحسوس، روابط و هنجارهای اجتماعی قوی مبتنی بر نفع فردی و جمعی همراه با نگاه عقلایی، خیرخواهی، اعتماد در روابط و عدالت‌محوری را براساس رویکرد الهی و توحیدی برای زندگی دنیوی و اخروی جوامع انسانی تضمین کند (عیسی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۳۰). دین و باورهای دینی یکی از عوامل مقوم سرمایه اجتماعی در کنار مشارکت‌های غیررسمی دینی و سازمان‌ها و نهادهای دینی به‌شمار می‌رود. سرمایه اجتماعی درواقع، نوع ارتباط انسان با جهان و محیط پیرامون خود است که بخش اعظم و مهم آن روابط انسان‌ها با یکدیگر در مناسبات اجتماعی است. سرمایه اجتماعی در این نگاه را

1 - Martinez
2 - Kyong lee
3 - Subramong
4 - Putnam
5 - Villaverda

می‌توان به دو نوع سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و برون‌گروهی تقسیم کرد. سرمایه اجتماعی درون‌گروهی در ارتباطها و پیوندهای درونی فرد شکل می‌گیرد تا مسلمانان و مؤمنان در جامعه دینی با مستحکم کردن روابط درونی، در مسیر جامعه مطلوب الهی گام بردارند. سرمایه اجتماعی برون‌گروهی در ارتباطهای گسترده افراد و پیوندهایی شکل می‌گیرد که با سایر انسان‌ها در جهت برآوردن نیازهای یکدیگر برقرار می‌کنند تا تمامی افراد در جوامع گوناگون در کنار یکدیگر با مسالمت زندگی کنند. تأکید اصلی اسلام به شکل‌گیری سرمایه اجتماعی درون‌گروهی در خانواده است؛ چراکه شکل‌گیری چنین سرمایه‌ای در خردترین سطح موجب می‌شود تا افراد در محیط گسترده‌تر جامعه، روابط بین خود را گسترش دهند و سرمایه اجتماعی بین‌گروهی شکل گیرد (موسوی مقدم و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۶).

در آموزه‌های دینی اسلام، عناصر، مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی از جنس سرمایه اجتماعی وجود دارد که در ابعاد اعتقادی، اخلاقی و احکامی متبلور می‌شود. در آموزه‌های اعتقادی اسلام، عواملی همچون توحید و باور به یکتاپرستی وجود دارد که سبب می‌شود فرد موحد، تمامی روابط و پیوندهای خود را در جهت رضایت الهی در سطح خانواده، خویشان، دوستان، همسایگان و بین مسلمانان، مؤمنان و سایر انسان‌ها تنظیم کند. در آموزه‌های اخلاقی اسلام نیز مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی در زمینه انصاف به فضایل و نیکی‌های اخلاقی و پرهیز از رذایل و زشتی‌های اخلاقی وجود دارد که سبب می‌شود رابطه مؤمنان با یکدیگر، همدلانه و خیرخواهانه و با دیگران با تفاهم و مسالمت‌آمیز باشد. به‌صورت کلی، از دو دیدگاه می‌توان به تبیین رابطه مفاهیم دین و باورهای دینی و سرمایه اجتماعی پرداخت: اول اینکه خود دین به‌عنوان مکتب، ایدئولوژی و کل جامع، سرمایه‌ای اجتماعی است که باید سعی کرد آن را در جامعه رشد داد و تمامیت جامعه را مبتنی بر ارزش‌های آن ساخت. نوع دیگر پرداختن به رابطه باورهای دینی و سرمایه اجتماعی، توجه به ارزش‌ها، سرمایه‌ها و ابزارهای مترقی دین مانند خدامحوری، عدالت، انصاف‌ورزی و... برای رشد و پرورش جوامع انسانی و به‌نوعی کاشت و انباشت سرمایه اجتماعی است (محمودی و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۶). به‌عبارتی، بسیاری از امور جامعه که تحت نظارت مستقیم قانون یا مراجع قانونی و قضایی نیست، تحت نظارت باورها و عقاید فرد است که بخشی از آنها از دین گرفته می‌شود. دین به‌عنوان منبع مهار و هدایت درونی، کنترل‌کننده بسیاری از رفتارها و پویایی‌های فرد و جامعه است و می‌تواند باتکیه بر ارزش‌ها و هنجارها، محرک بسیاری از ابعاد سرمایه‌های اجتماعی باشد. دین،

نظامی از مسئولیت‌هاست که متناسب با هر فرد طراحی می‌شود که در آن وظایف فرد دقیقاً مشخص است و براساس موقعیت‌های متنوع به پاسخ‌های مناسب مبادرت می‌ورزد (مارتینویک و ورکویتن^۱، ۲۰۱۶: ۱۴). در ایران که دین در تمامی عرصه‌های زندگی فردی و اجتماعی حضور دارد و اساس قوانین کشور را شکل داده و فراتر از آن چشم‌انداز دینی توسعه برای کشور ترسیم شده است می‌توان بیان کرد که دین و باورهای دینی نقش بسزایی در تعریف روابط اجتماعی و ایجاد پایه‌های اعتماد و فعالیت‌های مشارکتی میان مردم دارد (عیسی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۳۱).

در تمام جوامع بشری ارزش‌هایی وجود دارد که بنیان اصلی فرهنگ آن جامعه را شکل می‌دهد. اهمیت و جایگاه این ارزش‌ها به گونه‌ای است که هر ملتی، هویت و حیات اجتماعی و سیاسی خود را در پابندی و احترام به آنها و انتقال کامل آن به نسل‌های آینده می‌داند (کاناس^۲، ۲۰۱۵: ۱۲۴). سرزمین پاک ایران نیز بیش از هر جای دیگری مفتخر به داشتن ارزش‌های والا و اصیلی است که نمونه آن را در کم‌تر جایی می‌توان یافت. فرهنگ ایثار و شهادت نیز یکی از ارزش‌هایی است که با فرهنگ عاشورایی و قیام امام حسین (ع) برای مبارزه با ظلم و ستم، عجین شده و از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است (موسی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۰۶). فرهنگ، مجموعه‌ای است از عقاید، آداب و رسوم و سایر جنبه‌هایی که بیشتر بر ابعاد و جنبه‌های معنوی و معرفتی وجود انسان توجه دارد. از آنجا که مفهوم فرهنگ را شامل آداب و رسوم محلی دانسته‌اند، اما محور اصلی فرهنگ را باورها و عقاید مربوط به خدا، انسان، ارتباط انسان با خدا و جهان و طبیعت، یعنی اصول دین، توحید و معاد می‌دانند که با ترویج ارزش‌هایی نظیر مشارکت، صداقت، اعتماد و ایثار موجب می‌شود که سرمایه اجتماعی بالایی بین افراد ایجاد شود. علامه طباطبایی بیان می‌دارد که در فرهنگ قرآنی آنچه که فرد را وامی‌دارد که از مال حاصل از کسب حلال خود در راه خدا بگذرد و در جهاد با باطل شرکت نموده و ایثار و فداکاری نماید و خود را در معرض خطر بیندازد و سرانجام تا در آغوش گرفتن شهادت و نثار جان و هستی خویش پیش برود، این است که او همه چیز را در عالم از آن خدا می‌داند و برای هیچ موجودی، قدرت و عزتی مستقل از او قائل نیست. در این فرهنگ متعالی است که گذشتن از مال و جان و ایثار و فداکاری در راه خدا به اوج خود می‌رسد و انگیزه‌های دیگر نظیر در نظر گرفتن منافع دنیوی ایثار و فداکاری و معروف شدن و

1 - Martinovic & Verkuyten

2 - Kanas

نیک‌نامی نزد مردم و حتی منافع و پاداش اخروی رنگ می‌بازد (شوفازی و کرمی، ۱۳۹۴: ۹۸). بی‌تردید، سرمایه اجتماعی حاصل از این فرهنگ، بسیار ممتازتر از سرمایه اجتماعی است که در سایه سایر فرهنگ‌ها حتی فرهنگ‌های برآمده از سایر ادیان الهی شکل می‌گیرد و علی‌القاعده وقتی نوبت به عقلانیت ابزاری حاکم بر جوامع غربی می‌رسد، سخن نابجایی نیست اگر بگویید عناصر سرمایه اجتماعی از این منظر هزاران پله سقوط می‌کند. بنابراین، در تبیین فرهنگ ایثار و شهادت باید گفت که این فرهنگ دربرگیرنده عالی‌ترین و غنی‌ترین مضامین متعالی است که در بطن و در متن خود، مجموعه‌ای از باورهای ماورائی و معنوی را داراست که راه سعادت انسان و جوامع انسانی را به‌طور کل دربرمی‌گیرد. در فرهنگ ایثار و شهادت، عالی‌ترین نمونه انسانی به کسی گفته می‌شود که خود را همیشه در محضر خداوند حاضر ببیند و رسالت و دین خود از زیستن را مجاهدت در راه او ببیند. مجاهدتی که فارغ از نیازهای این دنیا دارای ابعاد ماورائی برای شخص کشمگر است و درعین‌حال، نتایج بزرگ هر دو جهانی برای جوامع انسانی دربردارد (موسی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۰۸).

دانشگاه‌ها سازمان‌هایی هستند که هر ساله تعداد قابل‌توجهی از جمعیت جوان را جذب می‌کنند. این دانشجویان بیش از نیمی از منابع انسانی مؤثر در توسعه جوامع بشری را تشکیل می‌دهند و از آنجا که نسل جدید، شاهد دگرگونی‌های فنی و اجتماعی بی‌سابقه است، افزایش تنوع در ارزش‌ها و نگرش‌ها در عرصه‌های مختلف اجتماعی همراه با فرایند افزایش کثرت‌گرایی در شیوه زندگی و فشار فردگرایی درمورد دانشجویان به‌علت ویژگی‌های خاص خود، شدیدتر و گاهی نگران‌کننده‌تر است، لذا برخورداری اعضای جامعه خصوصاً دانشجویان به‌عنوان یکی از عناصر اصلی نظام آموزشی که در ارتباط با دیگران در محیط‌های مختلف، نقش مهمی را بازی می‌کنند از روابط اجتماعی مؤثر و کارا و میزان پیوند میان آنها و جامعه زمینه کافی برای تبادلات اجتماعی، فرهنگی و عاطفی را فراهم می‌آورد (عیسی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۳۳). به‌عبارتی، دانشجویان که مهم‌ترین اعضای دانشگاه بوده و جایگاه ویژه‌ای در ساختار دانشگاه دارند، گرچه به اعتبار موقتی بودنشان در دانشگاه عضو دائمی آن نیستند، اما با انتقال فرهنگ دانشجویی از نسلی به نسل بعد می‌توانند در ساختار دانشگاه نقش بسزایی داشته باشند. دانشگاه نیز برای ایجاد محیطی مناسب با نیاز دانشجویان طراحی شده است و ابزار اصلی آن اعتماد دوسویه بین دانشجو و دانشگاه است که با افزایش آن هم دانشجو احساس امنیت کند و هم دانشگاه بتواند وظیفه خودش را انجام

دهد. بنابراین، تقویت باورهای دینی که امروزه جزء اصلی‌ترین مسائل اعتقادی به حساب می‌آید، سبب آشنایی آنها با تاریخ، نمادها و اسطوره‌های پایداری و اندیشه‌های شهدا گردیده و فرهنگ ایثار و شهادت را در آنها ریشه دوانده و می‌تواند مبنایی برای یادگیری چگونگی تولید سرمایه اجتماعی باشد که به کارگیری این سرمایه عظیم و توسعه آن می‌تواند جایگاهی محکم برای توسعه آن در نهادهای اجتماعی دیگر باشد. به همین منظور، در راستای توجه و اهمیت بیشتر، پژوهش حاضر در نظر دارد ضمن معرفی مفهوم فرهنگ ایثار و شهادت، رابطه آن را با سرمایه اجتماعی از طریق نقش میانجی باورهای دینی بین دانشجویان دانشگاه‌های تهران بررسی نماید.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

سرمایه اجتماعی: پژوهشگران و دانشمندان، تعاریف پیچیده و گوناگونی از سرمایه اجتماعی ارائه کرده‌اند که این نوع تعاریف، ناشی از برداشت‌های متفاوتی است که نسبت به این مفهوم داشته‌اند (لینز^۱، ۲۰۱۶: ۱۰۲۵). کلمن^۲ سرمایه اجتماعی را این‌گونه تعریف می‌کند: سرمایه اجتماعی شیئی واحد نیست، بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارد: اول همه آنها شامل جنبه‌ای از ساخت اجتماعی است؛ دوم کنش‌های معین افرادی را آسان می‌کند که در درون یک ساختار قرار دارند (لی^۳، ۲۰۱۳: ۲۴۲۰). سرمایه اجتماعی، مانند شکل‌های دیگر، سرمایه مولد است و دستیابی به هدف‌های معینی را امکان‌پذیر می‌سازد که در نبودن آن دست‌یافتنی نخواهد بود (اسدی و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۵۲). فوکویاما^۴ معتقد است سرمایه اجتماعی را می‌توان به‌عنوان مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی تعریف کرد؛ مشروط بر اینکه این هنجارها شامل ارزش‌های مثبت مانند صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه باشد یا سرمایه اجتماعی محصول تعاملات اجتماعی است که امکان کمک به بهزیستی مدنی و اقتصادی را در هر جامعه با هدف مشترک فراهم می‌کند (مک کوور^۵، ۲۰۱۴: ۴۵۶). سرمایه اجتماعی الزاماً در همه جوامع شکل و صورت واحدی ندارد؛ به بیان دیگر، سرمایه اجتماعی حتی اگر مفهومی واحد

1 - Lins

2 - Coleman

3 - Lee

4 - Fukoyama

5 - Mckeever

باشد، قطعاً مصداق واحدی در همه جوامع ندارد و اقتضای سرمایه‌بودن آن این است که در هر جامعه‌ای متناسب با مقتضیات آن جامعه شکل بگیرد. باورها، دین، هویت ملی، پیشینه تاریخی، دردها و شادی‌های مشترک و سود و زیان‌های عمومی هر جامعه در چند و چون تولید سرمایه اجتماعی آن نقش دارد و لذا نمی‌توان میزان سرمایه اجتماعی را در جوامع مختلف با شاخص‌هایی یکسان سنجید (ساملیو^۱، ۲۰۱۸: ۲۶۰). سرمایه اجتماعی در نگاه متعارف، بیشتر در فضای قانون، قابل درک است؛ زیرا سخت در پیوند با مقوله‌ها و مؤلفه‌هایی مانند آگاهی، مشارکت، وجود نهاد‌های مدنی و... قرار دارد، ولی فضای سرمایه در جامعه دینی، فضایی اخلاقی است و بستر شکل‌گیری آن سنجیه و خوی نهادینه‌شده‌ای در انسانهاست که روابط اجتماعی او را با دیگران و با جامعه بر مدار دین تنظیم می‌کند. در نگاه نظریه‌پردازان معاصر، سرمایه اجتماعی به فرد یا جامعه متعلق نیست، بلکه در فضای جامعه است و هر کسی می‌تواند از آن استفاده کند؛ لذا سرمایه اجتماعی، بیرونی است و ریشه‌های درون‌فردی آن مورد نظر قرار نگرفته است و حال‌اینکه، ظاهراً در نگاه دینی سرمایه اجتماعی به دلیل هم‌پیوندی با اخلاق، مسئله‌ای درونی در انسانهاست که در رفتارهای اجتماعی امتداد می‌یابد (چوانگ^۲، ۲۰۱۶: ۱۴۴۵). برای سرمایه اجتماعی تاکنون مؤلفه‌های بسیاری معرفی شده است که سه مؤلفه اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی به‌عنوان نقطه مشترک تمامی نظریه‌پردازان در این زمینه است. اعتماد اجتماعی دلالت بر انتظارات، تعهدات اکتسابی و تأییدشده را به‌لحاظ اجتماعی که افراد نسبت به یکدیگر و نسبت به نهاد‌های مربوط به زندگی اجتماعی‌شان دارند، تعریف کرده‌اند. مشارکت اجتماعی به‌معنای شرکت فعالانه و ارادی (مستقیم و غیرمستقیم) انسان در حیات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی و به‌طور کلی تمامی ابعاد زندگی است. انسجام اجتماعی دلالت بر توافق جمعی میان اعضای یک جامعه دارد که حاصل پذیرش، درونی کردن نظام آموزشی و هنجاری یک جامعه و وجود تعلق اجتماعی و تراکمی از وجود تعامل‌گر میان افراد آن جامعه است (عیسی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۰۵). اصلی‌ترین کارکرد سرمایه اجتماعی در نگاه متعارف، سهم و نقش آن در توسعه اقتصادی است و حال‌اینکه در نگاه دینی، کارآمدی سرمایه اجتماعی تنها برای توسعه اقتصادی و یا افزایش تولید ملی نیست و از این سرمایه می‌توان برای دستیابی به همه وجوه توسعه، بهره‌گرفت و پهنه

1 - Samliu

2 - Chuang

بهره‌گیری از سرمایه اجتماعی در هر جامعه دینی، پهنه‌ای فراخ است. آسیب‌پذیری و زوال‌پذیری سرمایه اجتماعی در نگاه متعارف صاحب‌نظران به دلیل تأثیرپذیری آن از عوامل متعدد بیرونی زیاد است، ولی در نگاهی دینی، سرمایه اجتماعی به دلیل درونی‌بودن، ایمن‌تر و در نتیجه ماندگارتر است (فولی^۱، ۲۰۱۳: ۲۲).

فرهنگ ایثار و شهادت: فرهنگ، مجموعه‌ای پیچیده از خصوصیات اصلی، فکری و غیرمادی است که به‌عنوان شاخص جامعه و گروه اجتماعی مطرح می‌شود. فرهنگ شهادت که در اصطلاح به آن «مرگ قهرمانانه» گفته می‌شود، به معنای ساختار اجتماعی و فردی آموخته‌شده‌ای است که در ارتباط با یک گروه اجتماعی و براساس باورها و اعتقادات مذهبی پیروی می‌شود. به عبارتی، فرهنگ شهادت به معنای آن است که فرد با عنایت به حضور خداوند و با دارا بودن ارزش‌های والای انسانی و معنوی، جان خویش را در راه ارزش‌ها و باورهای خود فدا می‌کند تا از این طریق به بالاترین وظیفه خود در قبال جامعه و اعتقادات خود عمل کرده باشد. از این رو، فرهنگ شهادت به‌عنوان فلسفه یا نگرشی از زندگی تعبیر می‌شود، گرچه ذاتش مرگ است (موسالی^۲، ۲۰۱۵: ۱۴). ایثار در لغت به معنای برگزیدن، غرض دیگران را بر غرض خویش مقدم داشتن و مانند آن است. به عبارتی، به دنبال از خودگذشتگی و ترجیح برتری دادن به آنچه مطلوب دیگران است. بدین معنا که یک انسان با اعتقاد، در راه اعتلای اسلام و پایداری در راه اقامه شعائر دینی و دفاع از ارزش‌های مقدس و برافراشتن پرچم توحید، با تمام امکانات مادی و معنوی خود تلاش کرده و حتی از بذل جان و مال خویش در راه حفظ و حراست از هدف مقدس، دریغ نرزد و تکامل خود را با مروری بر منابع دینی درمی‌یابد. ایثار، دارای مراتب و درجات گسترده‌ای است، از ایثار در مال به معنای از خودگذشتگی در اموال گرفته تا عالی‌ترین مرتبه ایثار که همان ایثار جان و جهاد در راه خدا است (موسی پور، ۱۳۹۱: ۱۰۶). ایثار در مال می‌تواند تا آنجا پیش رود که دیگران نیز در اموال انسان شریک باشند و همان گونه که خود در آن اموال تصرف می‌کند، دیگران نیز این چنین باشند. کاهش هزینه تعاملات و قراردادهای اجتماعی و تسهیل کنش‌های هدفمند اجتماعی از نتایج پرثمر فراگیری این فرهنگ در جامعه است. از همین روست که ایثار را به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی در نظریه سرمایه اجتماعی از منظر اسلام معرفی می‌کنند. ایثار در مفاهیم دینی از جایگاه برجسته‌ای

1 - Foley

2 - Moussalli

برخوردار است؛ چنانچه امیرالمومنین (ع) ایثار را بالاترین درجه ایمان و زیور زهد برشمرده‌اند. بی‌شک والاترین مرتبه ایثار، شهادت و جان خود را در کف اخلاص گذاشتن در عرصه‌های مجاهدت در راه خداست. اینجاست که مجاهد به وظیفه خود که حضور در صحنه پیکار حق علیه باطل است، عمل می‌کند و با تمام توان درصدد محو باطل برمی‌آید و سرانجام کار هرچه باشد، محبوب اوست؛ خواه بدون هیچ‌گونه آسیبی از صحنه جهاد خارج شود و در انتظار کارزاری دیگر و ایفای وظیفه در نوبتی دیگر باشد؛ خواه مجروح و مصدوم شود و یا اینکه اعضای بدن خویش را در راه دوست، قربانی نماید و خواه اینکه در این بازار پررونق لقای الهی، به فوز عظیم شهادت نائل آید (مولائی آرائی و باقری کنی، ۱۳۹۵: ۷۹).

باورهای دینی: باورهای دینی، مجموعه اقدامات، رفتارها، باورها و نگرش‌هایی است که در ارتباط با اصول دین، فروع دین و دیگر حیطه‌های مرتبط با مذهب، عنوان می‌شود. باورهای دینی به معنای خاص، همیشه باورهای مشترک جماعت معینی است که از گرایش خویش به آن باورها و عمل کردن به مناسک همراه با آنها، به خود می‌بالد. این باورها نه‌اینکه به‌عنوان امری فردی است که توسط همه اعضای جماعت پذیرفته شده باشد، بلکه درحکم امری متعلق به تمامیت گروه تلقی می‌شوند و جزئی از وحدت گروه را تشکیل می‌دهند. باورهای دینی به‌خصوص در سطح هنجارها، ممکن است در طول زمان بر اثر عوامل اجتماعی گوناگون دچار تغییراتی شود (ریچاردسون و گلزار رامال^۱، ۲۰۱۷: ۲۲).

هر مکتبی برای نجات، سعادت و تأمین نیازها و تکامل انسان برنامه‌ای از نظر عقیده، اخلاق و عمل ارائه می‌دهد که به مجموعه آن، دین اطلاق می‌شود. دین و باورهای دینی، مجموعه‌ای از باورها و اعتقادات است که به‌وسیله کلمات بیان شده و به‌صورت اندیشه‌ای منسجم و منظم در افکار افراد شکل می‌گیرد و زمانی تداوم و حیات می‌یابد و قابل تشخیص است که جلوه‌هایی از این باورها در رفتارهای ظاهری فرد نمایان شود (موسی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۰۸). شیخیانی و فکوری (۱۳۹۳) در پژوهشی باعنوان «بررسی میزان باورهای دینی دانش‌آموزان دوره متوسطه نظری استان بوشهر و شناسایی عوامل مرتبط با آن» بیان کردند که جامعه آماری، مذهبی است اما آزمودنی‌ها درعین مذهبی بودن در وجوه شناختی، اعتقادی و رفتاری کم‌تر تقید دارند. همچنین نتایج تحلیل رگرسیون چندمتغیری نشان داد که از پیشانی‌دهای فردی به‌ترتیب متغیرهای عمل به واجبات دینی و

نحوه گذراندن اوقات فراغت، از پیشایندهای مدرسه‌ای به ترتیب متغیرهای شخصیت متعادل و مطلوب دبیران دین و زندگی و امکانات فیزیکی مدرسه و از پیشایندهای اجتماعی، متغیر تماشای برنامه‌ها و سریال‌های مذهبی تلویزیونی پیش‌بینی‌کننده بهتری برای باورهای دینی بوده است، اما بین هیچ کدام از پیشایندهای خانوادگی با میزان باورهای دینی آزمودنی‌ها رابطه معنی‌داری مشاهده نشده است. ریچاردسون و گلزار راما (۲۰۱۷) در پژوهشی با عنوان «باورهای دینی، مذهبی و مذاکرات بین‌المللی تجاری: تأثیر رفتارهای مذاکره‌کننده» بیان کردند که تعهد به باورهای دینی و مذهبی بر روند اجرای مذاکره، تأثیر مثبتی دارد. در این پژوهش با ۲۷ نفر از مدیران مذهبی با محتوای اسلامی در مالزی مصاحبه‌ای صورت گرفته است. در نهایت، نتایج نشان داد که تعاملات معنوی و توجه به اعتقادات و باورهای مذهبی میان هم‌تایان، بسیار مثرتر و تأثیرگذار است. فرهنگ ایثار و شهادت یکی از گنجینه‌های فرهنگ اسلامی است، جنگ تحمیلی و هشت سال دفاع مقدس و به تبع آن، پیروزی انقلاب به مدد شهادت‌طلبی و ایثارگری رزمندگان تحقق یافته است و این مهم، نمونه‌ای از جلوه‌های اعجاب‌انگیز فرهنگ ایثار و شهادت است. فرهنگ ایثار و شهادت برکات فراوانی برای جامعه دارد و با معرفی و تعمیق فرهنگ شهادت، عقاید و آرمان‌های شهدا در سطح وسیع، فراگیر می‌شود (رولستون^۱، ۲۰۱۷). احترام انبیا، تقرب در جوار الهی، آمرزش گناهان و شفاعت اطرافیان از جمله وعده‌های خداوند برای شهیدان است. بنابراین، ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و تقویت آن در باورهای دینی در انسجام‌بخشی، تحکیم عواطف مشترک، تسهیل در جامعه‌پذیری، تعریف و بازتولید ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی، نقش چشمگیری دارد. این عامل، به لحاظ گستره اجتماعی بودن آن در شکل‌گیری، تحکیم و تقویت روابط اجتماعی و نیز در ارتقای سرمایه اجتماعی در جامعه مؤثر است (عیسی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۳۵). از این رو، در فرضیه‌های اول بیان می‌شود که:

فرضیه اصلی ۱ - فرهنگ ایثار و شهادت بر باورهای دینی، تأثیرگذار است.

فرضیه فرعی ۱ - ۱ - فرهنگ ایثار و شهادت بر میزان تعلق به اصول دین، تأثیرگذار است.

فرضیه فرعی ۱ - ۲ - فرهنگ ایثار و شهادت بر میزان تعهد به فروع دین و مذهب شیعه، تأثیرگذار است.

ضرورت جامعه‌شناختی اهتمام به دین در پیوند با تکوین سرمایه اجتماعی، موجب ایجاد ارتباط

پایدار، مشارکت بهینه، اعتماد مستمر و تقویت شبکه‌های هنجاری شده و در نهایت منافع متقابل افراد و جامعه را تأمین خواهد کرد. براین اساس، دین و باورهای آن به‌عنوان یکی از شاخص‌های تأثیرگذار بر تکوین سرمایه اجتماعی جامعه در راستای اجرای ارزش‌های متعالی با کارکردهایی چون انضباط‌بخشی، حیات‌بخشی، انسجام‌بخشی و... می‌تواند سازوکارهایی را در راستای پیشرفت پایدار جامعه در هر سطحی (محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی) به‌وجود آورد. بنابراین، باورهای دینی به‌عنوان عامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی با توجه به صبغه آن، نقش بارزی بر فرایند توسعه همه‌جانبه در جامعه ایران دارد که در شرایط فعلی ایران، حائز اهمیت است (محمدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۶). باورهای دینی، عنوان عامی است که بر هر فرد یا پدیده‌ای که ارزش‌ها و نشانه‌های دینی در آن متجلی باشد، اطلاق می‌شود. تجلی ارزش‌ها و نشانه‌های دینی بودن فرد را در نگرش، گرایش و کنش‌های آشکار و پنهان او می‌توان شناسایی کرد. فرد متدین از یک سو، خود را ملزم به رعایت فرامین و توصیه‌های دینی می‌داند و از سوی دیگر، اهتمام و ممارست‌های دینی او را به انسانی متفاوت با دیگران بدل می‌سازد. بنابراین، به دو طریق یا با دو نشانه می‌توان او را از دیگران بازشناخت: یکی از طریق پایبندی و التزام دینی‌اش و دیگری پیامدهای دینداری و آثار تدین در فکر، جان و عمل فردی و اجتماعی او. عیسی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۳) در مطالعه خود بیان می‌دارند که بین میزان سرمایه اجتماعی و نوع دینداری، رابطه وجود دارد. شوفازی و کرمی (۱۳۹۴) در پژوهش خود با مطالعه رابطه مشارکت در اجتماعات دینی و سرمایه اجتماعی میان شهروندان شیرازی بیان می‌دارند که میان شرکت در اجتماعات دینی و ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی همچون انسجام اجتماعی، اعتماد درون‌گروهی و اعتماد نهادی، همبستگی مثبت و معنی‌داری وجود دارد که در این میان، بیشترین همبستگی با اعتماد نهادی بوده است. این بدان معناست که با افزایش مشارکت افراد در اجتماعات دینی، سرمایه اجتماعی آنان نیز افزایش می‌یابد. امینی بیدختی و شریفی (۱۳۹۲) در مطالعه‌ای با بررسی دینداری و سرمایه اجتماعی حامی امنیت اجتماعی میان ۳۳۴ نفر از دانشجویان مؤسسات غیرانتفاعی و غیردولتی شهر سمنان به این نتیجه رسیدند که مؤلفه‌های سازه دینداری یعنی مؤلفه‌های اعتقادی، مناسکی، عاطفی و پیامدی از اثر معنادار و مثبتی در شکل‌گیری و کسب ابعاد سه‌گانه سرمایه اجتماعی برخوردارند. به نظر نویسندگان، دینداری می‌تواند شبکه اعتمادی میان افراد ایجاد کرده، روابط درون‌گروهی و برون‌گروهی را انسجام بخشد و کارکردی مانند سرمایه اجتماعی داشته باشد. همچنین افرادی که خود را درگیر بعد

مناسکی می‌کنند، دارای تعاملات و سرمایه اجتماعی بیشتری هستند. به‌علاوه، افرادی که دیندارترند با دیگران بیشتر تعامل و ارتباط دارند و این امر، خود موجب بهبود اعتماد و مشارکت گروهی و در نتیجه افزایش سطح سرمایه اجتماعی در جامعه می‌شود. ال اپلی^۱ (۲۰۱۰) در پژوهشی با عنوان «بررسی رابطه مذهب با جامعه مدنی و سیاست» بیان کرد که روحیه مذهبی باعث ایجاد مسئولیت در امور سیاسی و فعالیت در امور اجتماعی می‌شود. بورلی^۲ (۲۰۱۰) در پژوهشی با عنوان «نقش سرمایه اجتماعی در انجمن‌های توسعه کارآفرینی اقتصادی و اجتماعی» دریافت که جوانان مذهبی فعال، سطوح بالاتری از منابع سرمایه اجتماعی را نشان دادند. از این رو، در فرضیه‌های دوم بررسی می‌شود که:

فرضیه اصلی ۲ - باورهای دینی بر سرمایه اجتماعی، تأثیرگذار است.

فرضیه فرعی ۲ - ۱ - میزان تعلق به اصول دین بر سرمایه اجتماعی، تأثیرگذار است.

فرضیه فرعی ۲ - ۲ - میزان تعهد به فروع دین و مذهب شیعه بر سرمایه اجتماعی، تأثیرگذار است. فرهنگ ایثار و شهادت از آن‌دسته مفاهیم ناب اسلامی است که مرز روشنی میان نظریات سرمایه اجتماعی از منظر اسلام و اندیشه متعارف ترسیم می‌نماید و به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در اندیشه دینی، اسباب تسهیل کنش‌های اجتماعی را در جامعه فراهم می‌آورد. فراگیری و گسترش فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه، می‌تواند از طرق زیر اسباب ایجاد سرمایه اجتماعی را در جامعه اسلامی فراهم آورد: الف) کاهش هزینه تعاملات اجتماعی؛ مناسبات و کنش‌های اجتماعی، تعاملات و قراردادهای اجتماعی را کم‌هزینه نموده و اسباب تسهیل آنها را فراهم می‌آورد و در چنین فضایی است که انتظار می‌رود سرمایه اجتماعی به معنایی که از آن در اختیار است در جامعه شکل گرفته، تقویت و تثبیت شود. خلق اعتماد از اثراتی است که فرهنگ ایثار و شهادت را به‌ارمغان آورده و بستر موردنیاز برای ایجاد سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی را به‌طور کامل فراهم خواهد آورد. نهادینه‌شدن فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه اسلامی این باور را تقویت خواهد کرد که مؤمن نسبت به سایر مؤمنان دارای مسئولیت است و موظف به رفع نیازهای ایشان است و در این مسیر حتی از جان خویش نیز نباید دریغ ورزد که در این صورت، شریک شیطان خواهد بود (موسی‌پور، ۱۳۹۱: ۱۰۶). ب) گسترش مشارکت عمومی؛ حس مسئولیت

1 - L.Eply

2 - Burley

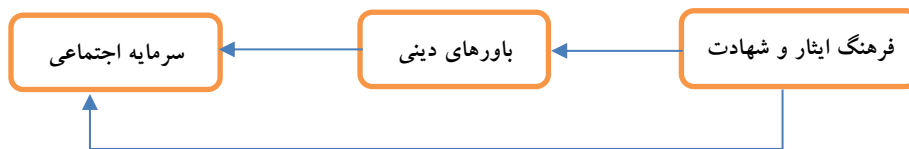
عمومی و ایثار و از خودگذشتگی برای حضور در جهاد فی سبیل الله برای زنده‌نگاه داشتن ارزش‌ها و آرمان‌های اسلامی و محافظت از حدود و ثغور جامعه اسلامی، می‌تواند یکی از مؤلفه‌های اساسی سرمایه اجتماعی یعنی مشارکت عمومی را بیش از پیش افزایش داده، امنیت اجتماعی - اقتصادی را به‌ارمغان آورد. بنابراین، می‌توان این‌گونه بیان داشت که فرهنگ ایثار و شهادت، بستر مورد نیاز برای شکل‌گیری عالی‌ترین سطح از سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی را فراهم می‌آورد که این امر می‌تواند آثار و برکات فروانی را به‌دنبال داشته باشد. ج) سرمایه اجتماعی و کاهش فقر؛ به‌نظر می‌رسد ساختارهای غنی شبکه‌های اجتماعی که در نتیجه گسترش فرهنگ ایثار و شهادت مالی در جامعه شکل گرفته است، می‌تواند کاهش فقر را در جوامع اسلامی به‌دنبال داشته باشد. نکته قابل‌تأمل در این خصوص این است که شبکه‌های اجتماعی بنا شده بر اساس فرهنگ ایثار و شهادت مالی در جوامع اسلامی، دارای روابط عمودی با یکدیگر هستند و این بدین معناست که فقرا در تعامل با شبکه‌های متنوع، ناهمگن و بزرگتر قرار دارند. در چنین شرایطی است که انتظار می‌رود مطابق با این فرهنگ ناب، نیاز فقیران در تعامل با شبکه‌های اجتماعی غنی‌تر، با سهولت بیشتر و هزینه کم‌تری برطرف شود. بر همین اساس، ادعا می‌شود هرچه شبکه‌های اجتماعی میان افراد فقیر گسترش یابد، رفاه آنها افزایش خواهد یافت و سرمایه‌های اجتماعی که در اختیار یک شبکه مشخص قرار دارد، به‌طور کارآمدتری مورد استفاده قرار می‌گیرد. بنابراین، می‌توان این‌گونه برداشت کرد که در صورت فراگیری فرهنگ ایثار و شهادت مالی و گسترده‌گی شبکه‌های اجتماعی، انتظار بر این است که جوامع اسلامی از موقعیت بهتری برای مقابله با فقر، برخوردار باشند (www.navideshahed.com). د) سرمایه اجتماعی و کارآمدی حکومت؛ سرمایه اجتماعی حاصل از فرهنگ ایثار و شهادت، به‌طور بالقوه می‌تواند کارآمدی دولت‌ها و حکومت‌ها را افزایش داده، بستر مورد نیاز برای توسعه اقتصادی را محقق کند. گسترش و حاکمیت فرهنگ ایثار و شهادت، شرایطی را در جامعه پدید می‌آورد که امنیت در سطوح و انواع متعدد آن به‌دست خواهد آمد. در چنین شرایطی بیگانگان و دشمنان این امنیت و آرامش، توان مقابله با این نیروی عظیم را نخواهند داشت. از این‌رو، در پژوهش حاضر بررسی می‌شود که:

فرضیه اصلی ۳ - فرهنگ ایثار و شهادت بر سرمایه اجتماعی، تأثیرگذار است.

فرضیه فرعی ۳ - ۱ - فرهنگ ایثار و شهادت بر اعتماد اجتماعی، تأثیرگذار است.

فرضیه فرعی ۳ - ۲ - فرهنگ ایثار و شهادت بر انسجام اجتماعی، تأثیرگذار است.

فرضیه فرعی ۳ - ۳ - فرهنگ ایثار و شهادت بر مشارکت اجتماعی، تأثیرگذار است. باتوجه به موارد فوق، پژوهش حاضر در نظر دارد به عنوان جنبه نوآوری، رابطه بین فرهنگ ایثار و شهادت را بر سرمایه اجتماعی باتوجه به نقش باورهای دینی بین دانشجویان دانشگاه‌های تهران بررسی نماید. به همین منظور متناسب با مطالعات صورت گرفته و مفاهیم بیان شده درباره هدف پژوهش، الگوی مفهومی آن در قالب شکل ۱ ترسیم و ارائه می‌شود.

شکل ۱. الگوی مفهومی پژوهش

روش پژوهش

این پژوهش برحسب هدف، درزمره تحقیقات کاربردی و براساس ماهیت، درزمره تحقیقات توصیفی و غیرآزمایشی (میدانی و پیمایشی) و از نظر روش نیز در دسته تحقیقات همبستگی محسوب می‌شود. جامعه آماری پژوهش، دانشجویان دانشگاه‌های تهران هستند. از آنجا که همه آنها شانس یکسانی برای انتخاب شدن داشتند برای نمونه‌گیری از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شده است. نمونه آماری ۳۸۴ نفر تعیین شد که تعداد ۳۹۰ پرسشنامه توزیع و جمع‌آوری شد. پرسشنامه استفاده شده جهت سنجش متغیرهای پژوهش شامل دو بخش است: بخش اول شامل اطلاعات فردی پاسخ‌دهنده از قبیل: سن، جنسیت و تحصیلات است که جدول ۱ توزیع فراوانی این متغیرها را نشان می‌دهد.

جدول ۱: توزیع فراوانی متغیرها

متغیرها	فراوانی	
سن	۲۵ - ۳۰	۱۸۵
	۳۱ - ۳۵	۱۳۶
	۳۶ - ۴۰	۵۵
	بالتر از ۴۰	۱۱
	نامشخص	۳
جنسیت	مرد	۱۷۱
	زن	۲۱۴
	نامشخص	۵
تحصیلات	کارشناسی	۲۰۳
	کارشناسی ارشد	۱۲۰
	دکتری	۶۳
	نامشخص	۴

برای سنجش متغیرهای الگوی مفهومی پژوهش، در مورد متغیر سرمایه اجتماعی از مدل سنجش سرمایه اجتماعی استونز (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۶) شامل ۴۴ سؤال استفاده شده است، متغیر باورهای دینی با ۱۰ سؤال در رابطه با مؤلفه‌های میزان تعلق به اصول دین و میزان تعهد به فروع دین اسلام و به‌طورعمده مذهب شیعه، سنجیده شده است و متغیر فرهنگ ایثار و شهادت با چهار سؤال بررسی شد (موسی‌پور، ۱۳۹۱) که در قالب طیف هفت‌گانه لیکرت از (۱) کاملاً مخالفم (۲) مخالفم (۳) تقریباً مخالفم (۴) نظری ندارم (۵) تقریباً موافقم (۶) موافقم (۷) کاملاً موافقم، استفاده شد. روایی و پایایی، ویژگی‌هایی هستند که هر ابزار سنجشی از جمله پرسشنامه باید دارا باشد. نتایج حاصل از روایی و پایایی پژوهش، نشان‌دهنده مناسب بودن ابزار پژوهش جهت سنجش متغیرهاست که میزان پایایی پرسشنامه این تحقیق با انجام آزمون آلفای کرونباخ برای هر یک از متغیرهای پژوهش بالاتر از ۰/۷۰ به‌دست آمده که بیانگر قابل قبول بودن پایایی پژوهش است. از شاخص میانگین واریانس استخراج شده برای بررسی روایی سازه ابزار تحقیق استفاده شد، نتایج برای هر یک از متغیرها بالای ۰/۵ بوده است. پس روایی پرسشنامه نیز تأیید و هیچ‌یک از شاخص‌های پرسشنامه حذف نشده است. به‌دلیل غیرنرمال بودن (نابهنجار بودن) توزیع داده‌ها در

تجزیه و تحلیل داده‌ها از رویکرد حداقل مربعات جزئی در قالب تحلیل نرم افزارهای Warp PLS6 و SPSS18 استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

قبل از سنجش فرضیه‌های پژوهش، این سؤال اساسی مطرح می‌شود که آیا مدل پیشنهادی، مدلی مناسب است؟ برای پاسخ به این پرسش باید شاخص‌های برازندگی آزمون مورد بررسی قرار گیرند. نتایج شاخص‌های برازندگی مدل که در جدول ۲ نشان داده شده حاکی از این است که مدل پیشنهادی از برازش مناسبی برخوردار است، یعنی اینکه در مجموع کلیت مدل معادله ساختاری پژوهش مورد تأیید بوده و برازش معنی‌داری دارد.

جدول ۲: شاخص‌های برازندگی الگوی مفهومی پژوهش

متغیرها	پایایی ترکیبی	آلفای کرونباخ	میانگین واریانس استخراج شده	برازش کلی مدل (GOF)
فرهنگ ایثار و شهادت	۰/۸۶	۰/۸۶	۰/۷	۰/۴۶
باورهای دینی	۰/۸۷	۰/۹۱	۰/۵۲	
سرمایه اجتماعی	۰/۸۹	۰/۹۴	۰/۷	

در پژوهش حاضر برای آزمودن فرضیه‌ها از نرم‌افزار Warp PLS6 استفاده شده است. در این نرم‌افزار در صورتی که $p < ۰/۰۱$ باشد، نشان می‌دهد که در سطح اطمینان ۹۹ درصد، فرضیه حاضر تأیید شده است. همچنین عدد بتا نشان‌دهنده وضعیت تأثیر است که نحوه تحلیل اثرگذاری برای مقادیر بالاتر از ۰/۷۱ عالی، ۰/۷۱ تا ۰/۶۳ خیلی خوب، ۰/۶۳ تا ۰/۵۵ خوب، ۰/۵۵ تا ۰/۴۵ متوسط، ۰/۴۵ تا ۰/۳۲ ضعیف و کم‌تر از ۰/۳۲ اثرگذاری بسیار ضعیف، تعیین شده است. در ادامه نتایج حاصل از آزمون فرضیه‌ها در جدول ۳ گزارش می‌شود.

جدول ۳: نتایج آزمون فرضیه‌ها

نتیجه فرضیه	مقدار آزمون P	وضعیت	ضریب مسیر (اثر)	فرضیه‌ها	
تأیید فرضیه	$P < 0/01$	ضعیف	۰/۴۵	فرهنگ ایثار و شهادت بر باورهای دینی، تأثیرگذار است.	فرضیه اصلی
تأیید فرضیه	$P < 0/01$	متوسط	۰/۵۵	۱ - ۱ - فرهنگ ایثار و شهادت بر میزان تعلق به اصول دین، تأثیرگذار است.	فرضیه‌های اول
تأیید فرضیه	$P < 0/01$	ضعیف	۰/۴۰	۱ - ۲ - فرهنگ ایثار و شهادت بر میزان تعهد به فروع دین و مذهب شیعه، تأثیرگذار است.	فرعی
تأیید فرضیه	$P < 0/01$	خوب	۰/۶۰	باورهای دینی بر سرمایه اجتماعی، تأثیرگذار است.	فرضیه اصلی
تأیید فرضیه	$P < 0/01$	خوب	۰/۵۸	۲ - ۱ - میزان تعلق به اصول دین بر سرمایه اجتماعی، تأثیرگذار است.	فرضیه‌های دوم
تأیید فرضیه	$P < 0/01$	متوسط	۰/۵۰	۲ - ۲ - میزان تعهد به فروع دین و مذهب شیعه بر سرمایه اجتماعی، تأثیرگذار است.	فرعی
تأیید فرضیه	$P < 0/01$	متوسط	۰/۵۵	فرهنگ ایثار و شهادت بر سرمایه اجتماعی، تأثیرگذار است.	فرضیه اصلی
تأیید فرضیه	$P < 0/01$	خوب	۰/۶۰	۳ - ۱ - فرهنگ ایثار و شهادت بر اعتماد اجتماعی، تأثیرگذار است.	فرضیه‌های سوم
تأیید فرضیه	$P < 0/01$	متوسط	۰/۵۰	۳ - ۲ - فرهنگ ایثار و شهادت بر انسجام اجتماعی، تأثیرگذار است.	فرعی
تأیید فرضیه	$P < 0/01$	متوسط	۰/۵۵	۳ - ۳ - فرهنگ ایثار و شهادت بر مشارکت اجتماعی، تأثیرگذار است.	فرعی

باتوجه به جدول ۳ همه فرضیه‌های پژوهش تأیید شده است. به عبارتی، فرهنگ ایثار و شهادت بر باورهای دینی و سرمایه اجتماعی، تأثیرگذار بوده و باورهای دینی نیز بر سرمایه اجتماعی، تأثیرگذار است. البته باید اشاره شود که برای متغیرهای باورهای دینی و سرمایه اجتماعی، مؤلفه‌هایی در نظر گرفته شده است؛ میزان تعلق به اصول دین، میزان تعهد به فروع دین و مذهب شیعه از مؤلفه‌های باورهای دینی بوده که فرهنگ ایثار و شهادت بر باورهای دینی و مؤلفه‌های آن، تأثیرگذار بوده است. اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی از مؤلفه‌های سرمایه

اجتماعی به شمار می‌آیند که باورهای دینی و فرهنگ ایثار و شهادت بر آنها تأثیرگذار بوده است. به عبارتی، دین و باورهای دینی یک پدیده اجتماعی است که یکی از نقش‌های مهم آن تحقیق‌بخشیدن به تعامل گروه‌ها و تحکیم روابط اجتماعی افراد است؛ تعاملی که امروزه جامعه‌شناسان برای بررسی کمیت و کیفیت روابط تأکید دارند. دین و باورهای دینی به مدد شعائر خود، میثاق‌های بشری را به صورت روابط با محاببات انسانی و خداوند درآورده و از این راه استحکام و ثبات به وجود آورده است. در اسلام، اصول فراوانی وجود دارد که کنشگران اجتماعی را به مشارکت در امور اجتماعی و توجه به سرنوشت همدیگر تشویق و ترغیب می‌کنند. تعاون و همکاری، مشورت و مشارکت دادن دیگران در تصمیم‌های جمعی و اصل مسئولیت‌پذیری از جمله اموری هستند که در اسلام صریحاً برای تمایل و مشارکت در اقدامات داوطلبانه افراد در نظر گرفته می‌شود. ایدئولوژی می‌تواند با تحمیل این خواست به فرد که به سود کسی غیر از خودش عمل کند، موجب فراهم شدن زمینه‌های سرمایه اجتماعی شود. بنابراین، توجه به فرهنگ ایثار و شهادت، باورهای دینی و گسترش ارزش‌های اخلاقی مبتنی بر صداقت و اعتماد در یک نظام اجتماعی می‌تواند موجب گسترش و ترویج سرمایه اجتماعی شود.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پژوهش حاضر با توجه به سیر مطالعاتی سابق و باتکیه بر مطالعه باورهای دینی، رابطه فرهنگ ایثار و شهادت و سرمایه اجتماعی را بین دانشجویان دانشگاه‌های تهران مورد بررسی قرار داد که وجه تمایز این پژوهش با پژوهش‌های گذشته در نگاه به باورهای دینی بوده است. برای متغیر باورهای دینی، دو مؤلفه: میزان تعلق به اصول دین و میزان تعهد به فروع دین و مذهب شیعه در نظر گرفته شد و متغیر سرمایه اجتماعی نیز با سه مؤلفه: اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی، تعریف شد. به همین منظور، سه فرضیه اصلی و هفت فرضیه فرعی مورد بررسی قرار گرفته است که نتایج هر یک از آنها تأیید شد؛ به طوری که در نتایج فرضیه‌های اصلی مشخص شد که فرهنگ ایثار و شهادت بر باورهای دینی و سرمایه اجتماعی، تأثیرگذار بوده و باورهای دینی نیز با اثرگذاری بر سرمایه اجتماعی، باعث تحکیم و تقویت روابط اجتماعی بین افراد می‌شود که نتایج این پژوهش با مطالعات صورت گرفته در این حوزه هم‌راستا بوده است. عیسی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۳) در مطالعه خود بیان می‌دارند که بین میزان سرمایه اجتماعی و نوع دینداری، رابطه وجود

دارد. شوفازی و کرمی (۱۳۹۴) در پژوهش خود با مطالعه رابطه مشارکت در اجتماعات دینی و سرمایه اجتماعی میان شهروندان شیرازی بیان می‌دارند که میان شرکت در اجتماعات دینی و ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی همچون: انسجام اجتماعی، اعتماد درون‌گروهی و اعتماد نهادی، همبستگی مثبت و معنی‌داری وجود دارد که در این میان، بیشترین همبستگی با اعتماد نهادی بوده است؛ این بدان معناست که با افزایش مشارکت افراد در اجتماعات دینی، سرمایه اجتماعی آنان نیز افزایش می‌یابد. امینی بیدختی و شریفی (۱۳۹۲) در مطالعه‌ای با بررسی دینداری و سرمایه اجتماعی حامی امنیت اجتماعی به این نتیجه رسیده‌اند که مؤلفه‌های سازه دینداری یعنی مؤلفه‌های اعتقادی، مناسکی، عاطفی و پیامدی از اثر معنی‌دار و مثبتی در شکل‌گیری و کسب ابعاد سه‌گانه سرمایه اجتماعی برخوردارند. به نظر نویسندگان، دینداری می‌تواند شبکه اعتمادی میان افراد ایجاد کرده، روابط درون‌گروهی و برون‌گروهی را انسجام بخشد و کارکردی مانند سرمایه اجتماعی داشته باشد. همچنین افرادی که خود را درگیر بعد مناسکی می‌کنند، دارای تعاملات و سرمایه اجتماعی بیشتری هستند. به علاوه، افرادی که دیندارترند با دیگران بیشتر تعامل و ارتباط دارند و این امر خود موجب بهبود اعتماد و مشارکت گروهی و در نتیجه افزایش سطح سرمایه اجتماعی در جامعه می‌شود. ال‌اپلی (۲۰۱۰) در پژوهشی با عنوان «بررسی رابطه مذهب با جامعه مدنی و سیاست» بیان داشتند که روحیه مذهبی، باعث ایجاد مسئولیت در امور سیاسی و فعالیت در امور اجتماعی می‌شود. بنابراین، بهتر است که آموزه‌های اسلامی سرمایه اجتماعی از طریق آموزش در دانشگاه تأکید شده و از رسانه‌های اجتماعی به منظور نهادینه‌نمودن آموزه‌های اسلامی سرمایه اجتماعی بین دانشجویان استفاده شود.

کسانی که در دین به اعتقاد و یقین قلبی رسیده باشند و در عمل به باورهای دینی خود موفق باشند، در همدلی، درک، مسئولیت‌پذیری، انعطاف‌پذیری و مواردی مانند اینها توفیق بیشتری خواهند داشت. باورهای دینی به فرایند انجام کار معنا می‌بخشد و زمینه را برای اجرای فعل اخلاقی در شروع، تدوام و اتمام کار مهیا می‌کند. به عبارتی، رکن اصلی هر فرهنگ، ارزش‌هایی است که برگرفته از ایدئولوژی و جهان‌بینی افراد است که روش زندگی خاصی را برای فرد تعیین می‌کند. زمانی که این جهان‌بینی توحیدی و فرهنگی برگرفته از ایثار باشد، انسان خود را در ارتباط با خداوند احساس می‌کند و در جهت حفظ این رابطه تلاش کرده و ارزش‌های اخلاقی والایی در فرد شکل می‌گیرد که موجب می‌شود با برقراری تعادل، اعتماد و توجه به ارزش‌های اخلاقی،

شبکه‌ای از همدلی، درک و مسئولیت‌پذیری در رفتار افراد بروز نموده، به زندگی افراد معنا بخشیده و باعث تقویت و تحکیم سرمایه اجتماعی شود. زندگی اجتماعی بشر براساس محترم‌شمردن پیمان‌ها، میثاق‌ها، قراردادها و وفای به عهد‌هاست. اعتماد اجتماعی، جوامع انسانی را به‌نوعی تقسیم کار میان افراد حاکم به‌عنوان وظیفه و تکلیف ترغیب می‌کند. در این راستا آنچه که در این ارتباط مهم است، این است که کنشگران اجتماعی، آزادانه وظایفشان را در قبال یکدیگر انجام دهند. باورهای دینی با اهمیت به سازوکارهایی همچون میزان تعهد و تعلق به اصول و فروع دین، اعتماد اجتماعی را ایجاد و تقویت می‌کند. با نهادینه‌شدن دین و باورهای دینی در جامعه، ضریب اعتماد اجتماعی و اطمینان افراد نسبت به همدیگر افزایش یافته و بالتبع، سرمایه اجتماعی جامعه در حال تکوین خواهد بود. در واقع، وجود و توجه به باورهای دینی برای تسهیل کنش انسانی است و از طریق اهمیت‌دادن به آن در جامعه به‌مثابه عامل سازنده، نظام اجتماعی را می‌تواند از آسیب‌ها و فسادهای اخلاقی و اجتماعی در امان دارد و از طریق امنیت و اعتماد پایدار در جامعه می‌توان سرمایه اجتماعی را در جامعه ارتقا داد؛ زیرا مهم‌ترین عامل تقویت و هدایت سرمایه اجتماعی، تقویت باورهای دینی است. پیوند سرمایه اجتماعی با باورهای دینی به‌عنوان نوعی ثروت و دارایی اجتماعی نهفته تلقی می‌شود که به آمادگی روحی - روانی افراد یک جامعه برای صرف‌نظر کردن از منافع شخصی و درگیر شدن در عمل جمعی، منجر خواهد شد. به هر میزان که سطح باورها و اعتقادات مردم به اصول، ارزش‌ها و آرمان‌های کشور افزایش یابد، میزان سرمایه اجتماعی نیز در کشور افزایش خواهد یافت. از این‌رو، جوانان که چرخ فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی یک جامعه را به‌گردش درمی‌آورند، اجتماع را دچار تحول می‌سازند و می‌توانند آن را به اوج سربلندی و موفقیت برسانند و یا به انحطاط و نابودی بکشانند. ضروری است که فرهنگ ایثار و شهادت و ترویج باورهای دینی به‌طور واقعی در جامعه بیان شود تا جامعه و نسل جوان، هویت واقعی خود را بشناسد و در راستای اعتلای هرچه بیشتر کشور تلاش و کوشش نماید. لازم است که باورهای دینی، احیای سنت‌های اسلامی و ارزش‌های دینی بین دانشجویان تقویت شود و تصویری منطقی و واقع‌گرایانه از الگوهای ایثار و شهادت و پرهیز از خرافه‌پراکنی ارائه شود. راهبرد «نقل سینه‌به‌سینه» در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت با توجه به سابقه درخشان تاریخی از شاهنامه‌خوانی و امثال آن به کار گرفته شود و از ابزارهای تبلیغاتی به‌منظور ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و باورهای دینی و نهادینه کردن آن بین دانشجویان استفاده شود.

منابع فارسی

- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۶). توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران. تهران: نشر نی.
- اسدی، عبدالله و همکاران (۱۳۹۴). بررسی ارتباط ابعاد مختلف نگرش مذهبی با سرمایه اجتماعی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی اردبیل. *مجله دانشگاه علوم پزشکی اردبیل*. ش ۱۵: ۴۵۱ - ۴۶۱.
- امینی بیدختی، علی‌اکبر و شریفی، نوید (۱۳۹۲). دینداری و سرمایه اجتماعی حامی امنیت اجتماعی. *فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی*. ش ۳۳: ۶ - ۲۰.
- شوفازی، محمدتقی و کرمی، فرشاد (۱۳۹۴). دین و سرمایه اجتماعی: مطالعه رابطه مشارکت در اجتماعات دینی و سرمایه اجتماعی. *فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی - فرهنگی*. ش ۴: ۹۷ - ۱۲۱.
- شیخیانی، محمد و فکوری، زهرا (۱۳۹۳). بررسی میزان باورهای دینی دانش‌آموزان دوره متوسطه نظری استان بوشهر و شناسایی عوامل مرتبط با آن. *اولین کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی*. تهران.
- عیسی‌نژاد، ریبوار؛ رضایی، محمدرسول؛ راحلی، حسین و کوهستانی، حسین (۱۳۹۳). بررسی رابطه باورهای دینی و سرمایه اجتماعی در جوامع روستایی (مورد مطالعه: روستاهای بخش ایلخچی از توابع استان آذربایجان شرقی). *توسعه روستایی*. ش ۶: ۲۹۹ - ۳۱۸.
- محمدی، حسین؛ مرتضوی، محمدمین؛ موسوی، محمدرضا؛ جوانمرد، غلامحسین و منفردی، علی‌رضا (۱۳۹۵). تعیین رابطه عمل به باورهای دینی و سلامت روان، در دانشجویان مهندسی دانشگاه بناب. *مجله پژوهش در دین و سلامت*. ش ۲: ۴۴ - ۵۳.
- موسوی مقدم، سیدرحمت‌اله؛ داوری‌فرد، فروزان؛ ویسی، ناهید؛ توان، حامد و صادق‌خانی، اسداله (۱۳۹۴). مقایسه رابطه باورهای دینی و بهزیستی روان‌شناختی با فرسودگی شغلی بالا و پایین. *مجله پژوهش در دین و سلامت*. ش ۲: ۱۱ - ۱۸.
- موسی‌پور، نعمت‌اله (۱۳۹۱). ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به کمک برنامه درسی در دوره ابتدایی. *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*. ۳: ۱۰۳ - ۱۲۶.
- مولائی آرائی، مهدی و باقری کنی، مصباح‌الهدی (۱۳۹۵). بررسی عوامل جهت‌دهنده سرمایه اجتماعی در دوران دفاع مقدس. *مدیریت اسلامی*. ش ۳: ۷۷ - ۱۰۳.
- سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی، مطالعه‌ای پیرامون فرهنگ ایثار و شهادت (خرداد ۱۳۸۸).

<http://navideshahed.com/fa/news/211172/>

منابع انگلیسی

- Burley, D (2010). **A Comparative Case Study on the Role of Social Capital in Community Economic Development Social Entrepreneurship (CEDSE)**. A Dissertation Submitted for the degree of Doctor of Education. Faculty of the Graduate School of Education and Human Development of the George Washington University.
- Chuang, M. Y., Chen, C. J., and Lin, M. J. J. (2016). The Impact of Social Capital on Competitive Advantage: The Mediating Effects of Collective Learning and Absorptive Capacity. *Management Decision*. 54(6): 1443-1463.

- Epley Jennifer (2010). **Religion and Politics in Contemporary Indonesia**. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Political Science) in The University of Michiga.
- Foley, D., and O'Connor, A. J. (2013). Social Capital and the Networking Practices of Indigenous Entrepreneurs. **Journal of Small Business Management**. 51(2): 276-296.
- Kanas, A., Scheepers, P., and Sterkens, C. (2015). **Interreligious contact and out-group trust: Findings from conflict and non-conflict regions in Indonesia and the Philippines**. Sterkens, CJA; Vermeer, PADM (ed.), Religion, migration and conflict, 121-146.
- Kyong, Lee, S. (2014). The Impact of Social Capital in Ethnic Religious Communication Networks on Korean Immigrant's Intercultural Development. **International Journal of Intercultural Relations**, 43: 289-303.
- Li, Y., Wang, X., Huang, L., and Bai, X. (2013). How Does Entrepreneurs' Social Capital Hinder New Business Development? A Relational Embeddedness Perspective. **Journal of Business Research**, 66(12): 2418-2424
- Lins, Karl V., Servaes, Henri and Tamayo, Ane (2017) Social Capital, Trust, and Firm Performance: The Value of Corporate Social Responsibility During the Financial Crisis. **The Journal of Finance**. 2: 1022- 1040.
- Martínez-Pérez, Á., García-Villaverde, P. M., and Elche, D. (2016). The Mediating Effect of Ambidextrous Knowledge Strategy Between Social Capital and Innovation of Cultural Tourism Clusters Firms. **International Journal of Contemporary Hospitality Management**. 28(7): 1484-1507.
- Martinovic, B., and Verkuyten, M. (2016). Inter-Religious Feelings of Sunni and Alevi Muslim Minorities: The Role of Religious Commitment and Host National Identification. **International Journal of Intercultural Relations**, 52, 1-12.
- McKeever, E., Anderson, A., and Jack, S. (2014). Entrepreneurship and Mutuality: Social Capital in Processes and Practices. **Entrepreneurship & Regional Development**. 26(5-6): 453-477.
- Moussalli, S. (2015). **A Blood Wedding: Hezbollah's shuhada and its Culture of Martyrdom**. (PH. d Thesses), American University of Beirut, Faculty of Arts and Science Department of Political Studies.
- Richardson, C., and Rammal, H. G. (2017). Religious Belief and International Business Negotiations: Does Faith Influence Negotiator Behaviour? **International Business Review**. 3: 1-10.
- Rolston, B. (2017). When Everywhere is Karbala: Murals, Martyrdom and Propaganda in Iran. **Memory Studies**, 1750698017730870.
- Sam liu, C. (2018). Examining Social Capital, Organization Learning Knowledge Transfer in Culture and Creative Industries of Practies. **Tourism Management**. 64: 258-270.
- Subramony, M., Segers, J., Chadwick, C., and Shyamsunder, A. (2018). Leadership Development Practice Bundles and Organizational Performance: The Mediating Role of Human Capital and Social Capital. **Journal of Business Research**, 83: 120-129.
- Villaverde, P. M., Rodrigo-Alarcón, J., Parra-Requena, G., and Ruiz-Ortega, M. J. (2018). Technological Dynamism and Entrepreneurial Orientation: The Heterogeneous Effects of Social Capital. **Journal of Business Research**, 83: 51-64.

